KÜRT GAZETECİLİĞİN EDEBİYAT ELEŞTİRİSİ ÜZERİNE ETKİSİ: 1991-2003 GÜNEY IRAK ÖRNEĞİ

Rabeea Ismael Khalid ZEBARI¹

Dr. Mehmet Veysi BABAYİĞİT²

Anahtar Kelimeler (10 Punto)	Öz
Eleştiri, Edebi Eleştiri, Eleştirmen, Güney Gazeteciliği	Edebi eleştiri, edebiyatın bir dalıdır. Birkaç aşama ve sürenin geçmiş olmasına rağmen, edebi eleştiri her aşamada ve sürede metinlerle ilişkilendirilir. Çünkü edebi metne her aşamada ve zamanda eleştiri eşlik eder. Edebi eleştiri; edebi metinlerin gelişiminde iyi bir rol oynar ve çeşitli teoriler ortaya çıkmasına imkân sağlar. Her teörının çıktısı, önceki teorilerin hatalarını düzeltmek ve hatalarına odaklanmaktır. Günümüze kadar edebiyat eleştirisinin egemenliğinde bir değişiklik olmamıştır. Badinan bölgesel gazeteciliği, edebi eleştirinin gelişiminde önemli bir rol oynar. Ayrıca, genel olarak edebiyatın ve bir edebiyat dalı olarak edebiyat eleştirisinin gelişimi için önemli katkıları olmuştur. Özellikle 1991 yılından sonra edebiyat eleştirisinin gelişmesinde Badinan gazeteciliği rolü azımsanamaz. 2003'te Irak'ın güneyinde yeni bir çağın başlaması, Federalizmin zaferi ile olmuştur. Bu durum her şeyi etkilediği gibi, Kürt gazeteciliği Badinan bölgesinde gelişmeye başlamıştır. Bu durum, edebi eleştirinin gelişimini etkilemiştir. Bu çalışmada birtakım Kürt gazetelerinin, Kürt edebi eleştirisinin gelişimindeki rolleri irdelenmiştir.
Makale Bilgisi (10 Punto)	
Araştırma Makalesi	
Gönderim Tarihi: 20.11.2021 Kabul Tarihi: 04.12.2021 Yayın Tarihi: 08.12.2021	

THE EFFECT OF KURDISH JOURNALISM ON LITERATURE CRITICISM: THE CASE OF SOUTH IRAQ BETWEEN 1991 AND 2003

Keywords (10 Punto)	Abstract
Criticism, Literary criticism, Critic, Southern Journalism	Literary criticism is a branch of literature. Although several stages and periods have passed, literary criticism is associated with texts at each stage and period. Since literary criticism accompanies literary text in each phase of literature, it holds a crucial role in the development of literary texts, and thus it allows the emergence of various theories. The output of each theory is to correct and focus on the errors of former theories. There has not been a change in the dominance of literary criticism until today. Badinan regional journalism has a significant role in the development of literary criticism. It has also made affluent contributions to the development of literature in general, and literary criticism as a branch of literature. Especially after 1991, the role of Badinan journalism in the development of literary criticism cannot be underestimated. The beginning of a new era in the south of Iraq in 2003 was with the victory of Federalism, and as this situation affected everything, Kurdish journalism started to develop in the Badinan region. Hence, this has influenced the development of literary criticism. In this study, the roles of some Kurdish newspapers in the development of Kurdish literary criticism are examined.
Article Info (10 Punto)	
Research Article	
Received: 20.11.2021 Accepted: 04.12.2021 Published: 08.12.2021	

¹ Kuzey Irak, Kürt Dili ve Kültürü. e-posta: rebi.zebari@gmail.com

² Batman Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu. e-posta: m.veysi.babayigit@gmail.com

BANDORA ROJNAMEVANÎYA KURDÎ LI SER REXNA EDEBÎ: MÎNAK A BAŞÛR DI IRAQÊ DI NAVBERA 1991 Û 2003

Peyvên Sereke	Kurtê
Rexne, Rexna Edebî, Rexnegir, Rojnamevaniya Başûr	Rexneya edebî şaxekî edebnasîyê ye. Çendîn qonax û dem derbas bû. Lê her qonax û çaxkê de rexnegirî bi awayekê serederî digel têksta edebî kirî ye. Metna edebî di her qonax û deman de ligel rexneyê ye. Di pêşxistina metnên edebî de rolek baş dilîze û çend teorî derketine holê. Derketina her teoriyekê ji bo serastkirina şaşiyên teoriyên pêş xwe bû û li ser şaşiyên wan di sekinî. Di serdestiya rexneya edebî de heta îro guherînek çêbûye. Rojnamegeriya herêma Badînan roleke baş dilîze. Ji bo pêşxistina edebiyatê bi awayekê giştî û rexne ya edebî weke pişkek ji edebnasîyê ji vê yekê bê behir tune bû. Bi taybetî piştî sala 1991ê rojnamevaniya Badînan roleke girîng di pêşxistina rexneya edebî de list. Her wiha piştî sala 2003'an li Başûrê Iraqê qonaxeke nû dest pê kir. Ew jî bi serkeftina Fîdralîzmê ye. Îcar evê yekê bandora xwe li ser her tiştî hebû. Rojamevanî ya Kurdî li herêma Badînan geş bû. Vê yekê bandor li pêşketina rexneya edebî kir. Di vê xebatê de rola hinek rojnameyên kurdî di pêşdebirina rexneya edebî ya kurdî de hatiye lêkolînkirin.
Article Info (10 Punto)	
Gotara Lêkolînê	
Şandin: 20.11.2021	
Qebul kirin: 08.12.2021	
Weşandin: 08.12.2021	

DESTPÊK

Ev qonaxeke nû bû li başûrê Iraqê ji destpêka serhildana sala 1991 li başûrê Iraqê. Ji encamê vê serhildanê de guhartin çêbûn ji aliyê Siyasî, Aborî û Rewşenbîrî hwd. Helbet ev guhartine ji encamê Serhildanê gelê Kurd li Başûrê Iraqê bûn. Ji aliyê siyasî ve gelê Kurd ji bin destê devleta Sedamî derketin û azad bûn. Dîbistan û zanîngeh ji aliyê rewşenbîran ve hatin vekirin û bi taybetî li herêma Badînan çend rojname û kovar hatin weşandin. Çunku pêşî Serhildanê rewşa rojnamevanî bi tevahî di astekê baş de tune bû. Ji ber ku beriya serhildanê rewşa rojnamegeriyê qet ne di asteke baş de bû û weşana rojname û kovaran ji aliyê dewletê ve qanûnî bû, serhildan an jî rizgariya kurdan, rojnamegerî jî pêş ket. Piştî wê gelek rojname û kovar derketin. Di vê lêkolînê de, ew rojname û kovarên devera Badînan têne hat lêkolîn kirin; Ji ber vê yekê, mebesta vê lêkolînê ew e ku kovar û rojnameyên di navbera salên 1991 û 2003'an de bigerin û bandora wan li ser pêşvebirina rexneya edebî bibînin. Daneyên lêkolîna heyî raveker in û hemû kovar û rojname li gorî analîza naverokê têne analîz hat kirin. Ev kovar û rojname wiha ne:

1. ROJNAME

1.1. Rojnama Botan (1991-1992)

Rojnameka Siyasî û Rewşenbîrî bû. Ji bal “*Parta Gela Dîmoqrata Kurdistanê- Şaxa Duhok*” bi zimanê Kurdî bi devoka Kûrmancî û Soranî di hat weşandin. 13 hejmarên vê rojnameyê derketine û her hejmar bi 0 dest pê kiriye ku yekem car di 25-6-1991 de derketiye. Ji aliyê din ve, ya dawîn hejmara 13 ya vê rojnameyê ye ku di dawîya sala 1992an de derketiye. Piştgiriya nivîskaran wiha bû: “Se’îd Dêreşî, Kerîm Cemîl Biyanî, Muhsîn Qoçanî, Necîb Balayê, Behcet Hirorî”.

Di Hejimara yekan de gotarek bi navê “*Hozanvanê Mirovayetîyê Edonîs Budurîs*” jî aliyê Necîbe Belayî ve hatiye nivîsandin.³ Di hejmara dûdûyan de gotarek bi navê “*Hozanvanê Ciwane Merig Pêsanîne Alîxan*” ji bal Îsmail Badî hatî ye nivîsandin.⁴ Di vê gotarê de îşaretên rexne di hên hat dîtin.

1.2 Rojnama Peyman (1994 - 2003)*

Rojnameka Siyasî - Sewşenbîrî - giştî bû. Bi zimanê kurdî bi tîpên Latînî û Erebi ji bal dezgehê Xanî yê Rewşenbîrî û Ragehandinê di hê weşandin. Ev rojname Heftê carekê derdikeve. Ji vê rojnamê 413 jîmaran derketiye. Jimara yekemîn 1ê li roja 11-7-1994 û jimara dawîyê li roja 16-4-2003

³ Necîb Balayî, *Hozanvanê Mirovayetîyê Edonîs Budurîs*, R. Botan, J. 1, 14- 7-1991, R. 6

⁴ Îsmail Badî, *Hozanvanê Ciwane Merig Pêsanîne Alîxan*, R. Botan, J.2, 14-8- 1991, R. 5

* Ji bo pitir zaniyarîyan li ser “*Rojnama Peyman bizivire Bîblugirafya Heftînama Peyman himar (1-100)*” ji berhevkirina Misedeq Tovî û Îsma’îl Badî û hwd.

ku dibe jimara dawî li Duhokê derketiye. Herweha 2 salan ji bal Edîb Nadir Çelkî hatîye kirin. Paşê Hebîb Keleş wek xwediyê rojnameyê û Behcet Hirorî jî wek sernivîserê rojnameyê kirin.

Di vê rojnamê de mijarên cûra û cur di xwe de di hewîne her weke ji nav û nîşanê rojnameye re eşkere dibe. Di vê rojnamê de gotarek bi navê “ji deftrera hizir û biran” jî bal Tehsîn Îbrahîm Doskî hatî nivîsandin.⁵ Ev gotar li ser nûkirina her û her nihêrînek kurt dide me.

1.3 Rojnama Resen (1995 - 2010)

Bi gelemperî, ew kovara rewşenbîrî ye. Bi zimanê kurdî devoka kûrmancî ye. Ji bal ragehandina merkezê Yegirtûya Îslamê –Leqa 3- Duhokê di hat weşandin. Mehê dû caran derdikeve. Jimara yekê ê li 1-9-1995 an de li Duhokê derketî ye. Jimara 504 ku dibe dawî jimare li 8-9-2010 derketî ye. Li despêka rojnamê de Ehmed Hesên Zawîteyî xwedî îmtîyaz bû û Sedîq Hamid Nizarkî sernivîskar bû û Mihemed Îsa Hirorî mudurê nivîsînê bû. Desteka nivîskaran “Mihemed Salih Hacî, Nazim Salih Rêkanî, Salih Qasim Amêdî û Mihemed Sadiq Kuçer” bûn. Di xebatkarên rojnameyê de guhertinên berdewam hatin kirin û hejmara dawî ya xebatkarên rojnameyê wiha bû:

Xwedî kovarê Samî Etruşî û sernivîskar Qasim Hisên bû. Rêveberê nivîsînê Selam Qasim bû û desteka nivîsînê Îbrahîm Dêrîşnîkî, lêzgîn Doskî, û Yasîn Hecî.

Di vê rojnamê de gotarek bi navê “*Edeb û guhrîn*” jî bal Dîwalî Hacî hatîye nivîsandin.⁶ Di vê gotarê de qala guhartina edebê hatîye kirin.

1.4 Rojnama Evro

Rojnameyeke serbixwe ya siyasî-rewşenbîrî ye. Ev rojname bi berdewamî di rojnameya Peyman de belav dibe, û heta îro weşana xwe berdewam dike. Jimara yekê jî vê rojnamê li 31-7-2003 li Duhokê derketî ye. Ji despêkê sitafê rojnamê ev in. Lê belê heta niha ev rojname didome, niha dibe 2017 sitafê jimare 2125 ku rojî Yek Şeme ji 4-6-2017 derketî ye ev in:

Xwedî kovarê Fehîm ‘Ebdulla Hemu, sernivîskar Dr. Rêber Fetah, Cêgirî Sernivîskarî Derbas Mustefa, sekrêrê nivîsînê Hemze Rezîkî û rêveberê Hûnerî Rêber Omer Ehmed bû. Desteka nivîskaran ev in: Azad Nesrî, Şakir Etruşî, û Karwan Necîb Mihemed bûn.

Di rojnamê de gotarek bi navê “*Hozana Siyasî*” jî bal Cinar Sedîq Xazî hatîye nivîsandin.⁷ Di vê gotarê de li ser helbestên siyasî sekinî ye.

1.5 Kovara Nuxaz (1991- 1993)

Kovareka edebî, hûnerî û werzî ye. Ev kovar jî bal hin nivîskarên Duhokê di hatîye weşandin. Ji vê kovarê bi tinê 3 jêmaran derketî ye. Jimara 1ê li Paîza 1991 an de û jimara 2 û 3 li sala 1993 li bajêrê Duhokê derketî ye. Desteka nivîskaran “ Selman Kovilî, Şikrî Şebaz, Dr. Fazil Omer, Mihsin Qoçan, Hizirvan, Celal Mistefa, Mihsin Osman, Îsma’îl Badî, Se’îd Dêreşî, Îsma’îl Mistefa, Hekîm ‘Ebdilla, û Necîb Balayî “

Naveroka vê kovarê jî Lêkolîn, helbest û çîrokan pêk tê. Îcar di vê kovarê de lêkolînek bi navê “ *Hêma jimarê û Mem û Zîn* “ jî bal Hecî Cehfer hatîye nivîsandin.⁸ Wekî din lêkolîneka bi navê “*Têkilî di navbera çîrokê û xwendevanî de*” jî bal Kerîm Cemîl Biyanî hatîye nivîsandin.⁹ Herwisa lêkolîneka din bi navê “ *Mamê Yaqîb û ceveng vekirin* “ jî bal Hizirvanî re hatîye nivîsandin.¹⁰

1.6 Kovara Tîroj (1991-1992)

Kovara rewşenbîrî giştî bû. Bi zimanê Kurdî hatîye nivîsandin û mehê carekê tê weşandin. 12 hejmarên vê kovarê hatine çapkirin û hejmara yekem di sala 1991ê de Aba derketiye û hejmara 12an

⁵ Tehsîn Îbrahîm Doskî, *ji deftrera hizir û biran*, R. Peyman, J. 3, ji bal Dezgehê Xanî yê Rewşenbîrî û Ragehandinê di hê weşandin. 8-8-1994, Duhok, R. 4

⁶ Dîwalî Hacî, “ *Edeb û guhrîn*“, R. Resen, J. 2, Weş. Wezareta rewşenbîrî, Hewlêr, 29-9-1995, R. 3

⁷ Çinar Sedîq Xazî, *Hozana Siyasî*, R. Evro, Duhok, 20-8-2003, R. 2.

⁸ Hecî Cehfer, *Hêma jimarê û Mem û Zîn*, K. Nuxaz, J. 3, 1992, Duhok, R. 2-4

⁹ Kerîm Cemîl Biyanî, *Têkilî di navbera çîrokê û xwendevanî de*, K. Nuxaz, 1992, Duhok, R. 5-11

¹⁰ Hizirvan, *Mamê Yaqîb û ceveng vekirin*, K. Nuxaz, J.3, 1992, Duhok, R.23- 27

ku dibe ku hejmara dawîn a vê kovarê be di Tîrmeha 1992an de derketi ye. Desteka nivîskaran “Îbrahîm Ehmed Simo, Bilind Mihemed, Hesên Îbrahîm, Kirmann Hekarî, û ‘Îsmet Mehemed Bedel” bûn.

Di hejmara dîdûyan de ya kovara Tîrêj de gotarek bi navê “*Dildar û Siroda ey Reqî*” ji bal Nayîf Elî Îbo hatiye nivîsandin.¹¹ Di vê gotarê de li ser jiyana Dildar sekîniye û Siroda ey Reqîb ravekirî ye.

1.7 Kovara Raste Rê

Kovareka rewşenbîrî û îslamî bû. Bi zimanê Kûrdî devoka Kûrmancî û Erebi ji bal Yeketiya Zanayên Îslamê – Leqê Duhok û Mûsil di hatiye weşandin. Di vê kovarê de 16 hejmar hatine çapkirin û hejmara wê ya yekem di adara 1992 de derketî ye.

Di vê kovarê de gotarek bi navê “*Hozaneka ne belavkirî ya Nalbendî*” ji bal ‘Ebdilxefar Mihemed Selîmhatiye hatiye nivîsandin.¹² Di vê gotarê de pêşgotinek heye û bi awayekî eşkere tu nîşaneyên rexneya edebî nîşan nade. Paşê helbesteka Ehmedê Nalbend belav dike.

1.8 Kovara Çeper (1992)

Kovareka mehane a giştî bû. Bi zimanê Kurdî bi devoka Kûrmancî û Erebi ji bal Parta Zehmetkêşên Iraqê- Leqê Duhokê hatiye weşandin. 2 hejmarên vê kovarê hatin weşandin. Hejmara 0 di meha Aba 1992 de û hejmara 1 di dawiya 1992 de derketî holê.

1.9 Kovara Serheldan (1993-1996)

Kovareka rewşenbîrî- siyasî bû. Mehê carekê derdiket û ji bal merkezê Yeketiya Niştîmanî a Iraqê- Leqê 4- Duhokê bi zimanê kurdî û Erebi hatiye weşandin. Kovara 16 hejmar derketiye û hejmara 1'an di Sibata 1993'an de li Duhokê derketiye û hejmara 16'an ku hejmara dawî bû di dawiya Hezîrana 1996'an de li Hewlêrê derketiye. Xebatkarên rojnameyê wiha bûn:

Hesên Kiwêstanî xwedî Îmtiyazê û Sîtar Elî sernivîskar bû. Desteka nivîskararan ‘Ebdilrehman Mizûrî, Celal Mistefa, Eydû Baba Şêx, Hecî Cehfer, Mihsin Osman, Fazil Omer, Mihemed Salih Zêbarî, Nizar Ehmed Obîd, Hesên Koxî û Sebîh Mihemed Hesên bû, û Rêber Omer bi derhênerê hûnerê radibe.

Di vê kovarê de lêkolînek bi navê “*Hozan û kawdanên wê*” ji bal ‘Smet Mihemed Bedel hatiye nivîsandin.¹³ Di vê lêkolînê de qala rewşa helbesta kurdî kirî ye û nixandinek jê re kirî ye.

1.10 Kovara Laliş (1993 - 2017)

Kovareka dîrokî û kelturî Îzîdiya ye, û werzî ye. Bi zamanê Kurdî devoka kûrmancî û Erebi ji bal bîngêhê rewşenbîrî û civakî yê Laliş- Duhokê di hatiye weşandin. Paşê zimanê Îngilîzî li kovarê hat zêdekirin. Ev kovar heta îro berdewam dike û hejmara 1 a vê kovarê di sala 1993an de li Baîza derketiye. Li destpêkê de Pîr Xidirê Silêman xwediyê îmtiyazê bu û ‘Eydu Babe Şêx sernivîskar bû û Dr. Xeyrî Ne'mo Şêxanî cêgirê sernivîskarî bû û Mirad Madu rêveberê nivîsinê bû û desteka nivîskaran “Bedel Feqîr Hecî, Zêdu Ba'drî, Mecîd Hesû, Şêrdil Simo, Cuqî Ba'drî, û Dexîl Şemo” bûn û guhertinên berdewam di nivîskarên vê kovarê de hatine kirin. Di sala 2017an de desteka kovara Lalişê hejmara 42 bi vî awayî bû û Xwediyê îmtiyazê nedihat guhertin. Lê Şimo Qasim Kelu bû edîtorê kovarê û nivîskarên jêrîn jî desteya weşanê ya kovarê bûn;

“Kovan Rêzan Hesên, ‘Îl Coqî'bdo, Eyad ‘cac, Erşed Hemed Miho, Pêşkeftin Tariq û Şivan Bîbo Derwêş” û derhênerê hûnerî Rêber ‘omer Ehmed bû.

Di kovara Laliş de gotarek bi navê “*Laliş di hozana kurdî de*” ji bal Mecîdê Hezu hatiye nivîsandin.¹⁴ Di vê gotarê de îşaretên rexê eşkere dibin.

¹¹ Nayîf Elî Îbo, *Dildar û Siroda ey Reqî*, Kovara Tîroj, J. 2, 1991, Duhok, R.4

¹² ‘EbdilxefarMihemed Selîm, *Hozaneka ne belavkirî ya Nalbendî*, K.Raste Rê, Ji weşanên YeketiyaZanayên Îslamê – Leqê Duhok û Mûsil, Temuz 1992, Duhok, R. 16-17

¹³ ‘Smet Mihemed Bedel, *Hozan û kawdanên wê*, K. Serheldan, J. 2, Weş. Rewşenbîrî, Hwelêr, Adara 1993, Duhok, R. 47

1.11 Kovara Gazî (1994 – 2000)

Kovareka rewşenbîrî û giştî ye. Mehê carekê derdikeve. Ev kovar bi zimanê kurdî devoka kûrmancî û zimanê Erebi ji bal dezgehê Gazî hatîye weşandin. Ji vê kovarê 65 jimarên derketî ye. Hejmara yekem di Cotmeha 1994 de derket, û Hejmara 65 ku dibe ku hejmara dawîn di sala 2000 de derket. Li destpêkê de xwedî îmtîyazê ‘Ebdilla Salih û sernivîskar Mehemed Se’îd Jûrî bû û Bişar Hemîd Kîkî sekirtêrê nivîsînê bû. Desteka nivîskaran “ Hişyar Rêkanî, Îsma’îl Badî û Star Taha Rêdînî “. Heya ku kovar bisekine, îmtiyaz û sekreterê nivîsandinê hemî di weşanan de ne û Fehmî Selman heta rawestandina kovarê dibe edîtorê kovarê. Lê belê berdewam guhartin jê desteka nivîskaran re çêdibe û ji bo jimara dawî desteka nivîskaran ev in “îzet Findî, Bêrîfan Reşîd, Mihemed ‘Îl Etroşî, Îhsan Hesên Zobêr, Selah Hirorî û Teyîb Deştanî “

Di vê kovarê de gotarek bi navê “ *Çîroka kurte çîrokê* “ ji bal Îsma’îl Badî hatîye nivîsandin.¹⁵ Her weha di jimareka din vê kovarê de gotarek bi navê “ *Şanogerî a rastî li ber rexne* “ ji bal Bijyar Mihemed hatîye nivîsandin.¹⁶ Di van her du gotaran de îşaretên rexne tê de eşkere dibin.

1.12 Kovara Vejîn (1995-2002)

Kovareka dîrokî, kelturî, olî û werzî ye. Bi zimanê Kurdî devoka kûrmancî û Erebi hatîye nivîsandin. Ji vê kovarê 29 jimar derketîye holê. Hejmara 1 di Cotmeha 1995 de derket, û hejmara dawîn di payîza 2002 de hate çap kirin. Mela Hemdî ‘Ebdilmecîd Selefî xwedî îmtîyaza kovarê ye û Tehsîn Îbrahîm Doskî sernivîskar bû. Naîf Mîkaîl Tahîr sekirtêrê nivîsînê bû. Desteka nivîskaran wiha bû “ Mehemed Emîn Doskî, Mes’ud Hisên Botanî, û Ne’metilla Hamîd Nihêllî “.

Di kovara vejîne de gotarek bi navê “ *Nalbend û nûkirina zimanî* “ ji bal Reşîd Findî hatîye nivîsandin.¹⁷ Di vê gotarê de qala zimanê helbestên Ehmedê Nalbend kirî ye.

1.13 Kovara Maf (1996 – 2003)

Kovareka rewşenbîrî û siyasî bû. Mehê du caran deket. Ji bal lîjna Ewropî a mafên mirovî-Niwêneratîya Iraqê bi zimanê Erebi û Kurdî derketî ye. Ji vê kovarê 44 jimare jêre derketî ye û jimara 1ê 15-6-1996 li Duhokê derketî ye. Û jimara 44 ku dibe jimara dawî li adara 2003 derketî ye. Karmendên kovarê “ Dawd Baxstanî, Hişyar Rêkanî, Remezan Îza, û Heval Zaxo “ bû û endazyar Besam bi derhênerê wê rad bû.

Di vê kovarê de gotarek bi navê “ *Newroz le helbestekanim da* “ ji bal Hişyar Rêkanî hatîye nivîsandin.¹⁸ Îçar di vê gotarê de qala Newrozê di helbestê xwe de kirî ye, kû çewan ji Newroz re dinêre.

1.14 Kovara Duhok (1997- 2007)

Kovareka rewşenbîrî û werzî giştî ye. Ji bal serokatîya şarewanî a Duhokê bi zimanê Kurdî û devoka kûrmancî û Erebi di hatîye weşandin. Ji vê kovarê 34 jimar derketî ye, û ji vê kovarê 1ê Havîna 1997 û jimara dawîyê li 2007 derketî ye. Li destpêkê de Yunis ‘Ebdil Ezîz xwedî îmtîyazê bû. Dr. ‘Ebdilfetah Elî Botanî sernivîskar bû û Misedeq Tovî sekreterê nivîsînê bû. Guhartin di sistêmê kovarê de çêbûne û li 2007 sistêmê kovarê bi vî awaye:

Di vê kovarê de jimare 1ê de lêkolînek bi navê “ *‘Erûz î kurdî le nêwan Botan û Baban de* “ ji bal Dr. Mihemed Bikir hatîye nivîsandin.¹⁹ Di lêkolîne de qala karanîna ‘erûz ê ji bal helbestvanê Botan û Herêma Baban hatîye kirin.

1.15 Kovara Dicle (1998 – 2001)

¹⁴ Mecîdê Hesu, *Laliş di hozanên kurdî de*, K. Laliş, Ji weşanên merkezê rewşenbîrî ê Laliş, Weş. Rewşenbîrî, Hewlêr, 1994, R. 38-44

¹⁵ Îsma’îl Badî, *Çîroka kurte çîrokê*, K. Gazî, J. 1ê, Weş. Xanî, Duhok, Çirîya Dûyê 1994, R. 37-38

¹⁶ Bijyar Mihemed, *Şanogerî a rastî li ber rexne*, K. Gazî, J. 34, Weş. Xanî, Duhok, Çirîya Yekê 1997, R.20-23

¹⁷ Reşîd Findî, *Nalbend û Nûkirina Zimanî*, K. Vejîn, J. 1, Weş. Hawar, Duhok, 1995, R. 109-114

¹⁸ Hişyar Rêkanî, *Newroz le helbestekanim da*, K. Maf, No. 21, 31 adar 1998, Duhok, R. 27

¹⁹ Dr. Mihemed Bekir, “*‘Erûz î kurdî le nêwan Botan û Badînan*“, K. Duhok, 1, Weş. Xebat. Duhok, Eylul 1997, R. 26- 30

Kovareka siyasî a rewşenbîrî a giştî ye. Ji bal wezaretê rewşenbîrî a hukumeta herêma Iraqa Bakûr bi zimanê kurdî bi tîpên Latînî hatiye weşandin. Mehê dû caran derdikeve. Ji vê kovarê 42 jimar derketî ye. Jimara 1ê Sibata 1998 û jimara 42 ku dibe dawî jimare li dawîya îlona 2001 derketî ye. Karmendên kovarê Xwedî Îmtîyazê Wezîrê Rewşenbîrî bû, Sernivîskar Addullkerîm Findî bû û kargêrê kovarê Remezan Îzza û serpirştîya kovarê Îsmet M. Bedel û Bilind Mihemed bû û derhênerê kovarê Nizar Reşîd bû.

Di vê kovarê de lêkolînek bi navê “*Yılmaz Gunay/ nivîser û derhêner*” ji bal Îsma’îl Badî hatiye nivîsandin.²⁰ Herweha lêkolîneka din bi navê “*Ronhî li ser çarçove dij çarçove*” ji bal Hesên Silêvanî hatiye nivîsandin.²¹

1.16 Kovara Biyaf (1999- 2014)

Kovareka Hizrî – Rexneyî ye. Bi awayekê werzî ye û bi zimanê Kurdî bi devoka Soranî ji bal Bizava Rewşenbîrî- Akrê hatiye weşandin. Jimara yekê ê ji vê kovarê Sibata 1999 derketîye û jimara dawîyê 42 derketî ye. Li destpêkê de Karwan Akrey xwedî îmtîyazê bû û Azad Dartaş sernivîskar bû. Emîn Botanî sekterê nivîsînê bû. Desteka nivîskaran ev bûn: “Macid Akreyî, Emîr Findî, Cemal Ebddilla, ‘Ebdal Nurî” Li qonaxeka din de xwedî îmtîyazê û sernivîskarê kovarê nehatin guhartin heta dawî jimare. Lê belê desteka nivîskaran guhartin jê re çêbû, ew jî “Macid Akreyî, Emîr Findî, Cemal Ebddilla, ‘Ebdal- Nurî, Îdrîs Şêx Şerf”, Herweha dawî jimaredesteka nivîskarên kovarê ev in “ Şemal Akewyî, Cemal ‘Ebdulla, Îdrîs Şêx Şerf, Macid Akreyî, Şiwan Mihemed “ bû.

Di vê kovarê de rexne a edebî tê de hatiye dîtin. Her wiha di jimara 1ê de gotarek bi navê “*Deq û Rexne: Terim di mal avahîya edebî ya elhoda*” ji bal Azad Dartaş hatiye nivîsandin.²²

1.17 Kovara Hûner

Kovareka hûnerî û werzî ye. Ji bal civata Bilind a Hûnerî li Duhokê di hatiye weşandin. Çend jimar ji vê kovarê derketî ye. Jimara 1ê aba 1998 û jimara dawî yê derketî ye. Li destpêkê xwedî îmtîyazê ‘Ebdil‘ezîz û Îbrahîm Îzza sernivîskar û Mihemed Elî Etroşî sekterê nivîsînê bû. Desteka nivîskaran “*Ref ‘et Receb, Sîrwan Şakir, Reşîd Elî, Mihemed Omer, Mes ‘ud Erif û Bijar Mihemed.* Berdewam guhartin ji karmendên kovarê re çêbûne ji dawî jimare karmendên kovarê bi vî awayê bû.

Di vê kovarê de gotarek bi navê “*Sitrana Folklorî*” ji bal Îsif Îşa Bazî hatiye nivîsandin.²³ Di vê gotarê de stranên folklorî rexne kirî ne.

1.18 Kovara Xazir

Kovareka rewşenbîrî – giştî ye. Werzane ye. Bi zimanê Kurdî devoka Soranî û zimanê Erebi hatiye nivîsandin. Ji bal bingehê rewşenbîrî- Berdereş derdikeve. Jimara yekê li 2002 derketî ye û heta niha didome. Xwedî îmtîyazê Xesro Goran û sernivîskar Se’îd Mem û Zînî bû. Îza Botanî sekterê nivîsînê bû. Desteka nivîskaran ev in “*Yasîn Sêkanî, Teyar ‘adil Guran, Gulîzar Enwer, ‘ebdîlqadir ‘bdilla û pîrşeng Kameran*”. Enwer Qadir serpirştî hûnerî bû. Niha 2017 karmendên kovarê bi vî awa ye bû.

Herweha gotareka din bi navê “*Mem û Zînî Xanî be bînînî nûser û edîban*” ji bal Se’îd Baranî hatiye nivîsandin.²⁴ Di vê gotarê de li ser bîr û boçûnên nivîskaran sekinî ye, ku çewan ji Xanî re dinêrin.

Di kovarê de gotarek bi navê “*Kurte basêk le ser edeb*” ji bal “‘ebdîlqadir ‘ebdilla “ hatiye nivîsandin.²⁵ Di vê gotarê de bîr û boçûnên rexne çêkare dibin.

²⁰ Îsma’îl Badî, “*Yılmaz Gunay/ nivîser û derhêner*”, K. Dicle, J. 1ê, Weş. Wezaretê rewşenbîrî, Hewlêr, Şubata 1998, R. 32-34

²¹ Hesên Silêvanî, “*Ronhî li ser çarçove dij çarçove*”, K. Dicle, J. 1ê, Weş. Wezaretê rewşenbîrî, Hewlêr, Şubata 1998, R.34-37

²² Azad Dartaş, *Deq û Rexne: Terim di mal avahîya edebî ya elhoda*, K. Biyaf ,J.1, Ji weşanên Bizaba Rewşenbîrî- Akrê, Weş. Zankoya Selahedîn, Hewlêr, 1999, R.29-33

²³ Îsif Îşa Bazî, *Sitrana Folklorî*, K. Hûnerî, J. 9, Weş. Hawar, Duhok, 2000, R. 7-8

²⁴ Se’îd Baranî, *Mem û Zînî Xanî be bînînî nûser û edîban*, K. Xazir, J. 1, 2002, R. 9-13

1.19 Kovara Nûbûn

Kovareka rewşenbîrî, edebî û hizrî ye. Ji bal Wezaretê Rewşenbîrî li Duhokê bi zimanê Kurdî bi tîpên Latînî derdikeve wekî temametî ya Kovara Dîcle bû. Ev kovar ji jimarek tenê destpênekir. Belkî jimare 44 destpêkir. Ji ber ku kovara Dîcle 43 jimare de derket. Kovara Nûbûn wekî temametî a kovarê ji jimare 44 li 2003 li Duhokê destpêkir. Li destpêkê Mehmed Mihemed xwedî îmtîyazê bû. ‘bdal Nûrî ‘bdal sernivîskar bû. Desteka nivîskaran ev in “Vedan Âdem, Beşîr Mizûrî, Îza Tahir”.

Xwedî kovarê Wezîrê Rewşenbîrî bû. Sernivîskar Bilind Mihemed e. Desteka nivîskaran Mes’ud Xelef, Omer Dewran û Fehîm Îbrahîm bûn.

Di vê kovarê de gotarek bi navê “*Romanên Mehmed Uzun*” ji aliyê Îbrahîm seydo hatîye nivîsandin.²⁵ Di vê gotarê de qala jiyana Mehmed Uzun kirî ye. Paşê romanên wî rexnekirî ne.

1.20 Kovara Metîn

Kovareka siyasî û rewşenbîrî ye. Ji bal par a Dîmokrata Iraqê 1981 derketî ye holê. Li destpêkê de bi zimanê Erebî û Kurdî hatîye weşandin. Ji destpêkê de desteka nivîskaran ji “*Dr. Rizgar Zaxo û Hebib Keleşî*” bû. Ji xola yekê ji vê kovarê 72 hejmar ji vê kovarê derketin holê. Her wiha xola dîdûyan 1991’ an de destpê dike û 2003’an de dawî jêre dihê. Ji vê xolê de 132 hejmar jêre derketin holê. Her wiha xola Sêyan ku dibe temametî ya xola dîdûyan her ji 2003 an de destpê dike û 2015 dawî jê re dihê. Ji vê xolê de her ji 232 hejmar jê re derketin holê.

1.21 Kovara Bişêş

Kovareka rewşenbîrî û giştî bû. Mehê carekê û bi zimanên Kurdî û Erebî ji bal Ehmed Cezrawî derdikeve. 4 jimarên ji vê kovarê derketî ye. Jimare 0 li sala 2002 derketî ye û jimara 4 ê derketî ye. Karmendên kovarê ev in:

Ehmed Cezrawî xwedî îmtîyazê bû. Ekrem ‘zet Ne’man Amêdî sernivîskar bû. Desteka nivîskaran ev in “Ehmed ‘Ebdulla Zero, ‘bdulla Hisên Amêdî, Hindirîn Eşref Ne’man Amêdî, Serdar Ehmed Cezrawî, Nizar Ehmed Cezrawî û Hemîd ‘ecîl” ji bal Rêber Omer hatîye çap kirin.

ENCAM

Ev vekolîn di navbera salên 1991 û 2003’an de li ser analîza rexneyî ya kovaran disekine. Weke ku tê zanîn beriya Serhildana Başûrê Iraqê di rojnamegeriyê de pêşketinek nehat dîtin, kovar di rexnekirinê de ne baş bûn. Loma jî rexneya wan li gor rê û rêbazên rexneya wê demê lawaz bû. Her wiha rê û rêbazên taybetî yên rexnekirinê jî tunebûn. Ji aliyê din ve, piştî 2003, bêtir xemgîniyek çêbû; rê û rêbazên nû yên rexnekirinê kifş kirin. Vana hemî ji wê hingê ve bi teorîkî hatine nîqaş kirin ji ber vê yekê di pratîkê de ast hewce nake. Rojname xwe ji rexneyê azad hîs dike.

Di vê lêkolînê de, daneyên ji 21 kovaran hatine berhev kirin, û analîz bi ravekî hatine kirin. Her wiha ji bo her kovarê hejmarên yekem û dawî yên kovarê, beşdar û edîtor hatin pêşkêşkirin. Di encamê de tê dîtin ku di navbera salên 1991 û 2003’an de li herêma Badînan rexne li kovarên bi serbestî nehatine kirin û hemû jî daneyên rexneyî yên qels pêşkêş kirine.

ÇAWKANÎ

Badî, Î. (1991). *Hozanvanê Ciwane Merig Pêsanîne Alîxan*, R. Botan, J.2, 14-8

Badî, Î. (1994). *Çîroka kurte çîrokê*, K. Gazî, J. 1ê, Weş. Xanî, Duhok.

Badî, Î. (1998). *Yelmaz Gunay/ nivîser û derhêner*“, K. Dîcle, J. 1ê, Weş. Wezaretê rewşenbîrî, Hewlêr.

Balayî, N. (1991). *Hozanvanê Mirovayetiye Edonîs Budurîs*, R. Botan, J. 1, 14- 7.

Baranî, S. (2002). *Mem û Zînî Xanî be bînîni nûser û edîban*, K. Xazir, J. 1.

²⁵ Ebdilqadir ‘ebdilla, *Kurte basêk le ser edeb*, K. Xazir, J. 1, Weş. Minare, Hewlêr, 2002, R.20-21

²⁶ Îbrahîm seydo, *Romanên Mehmed Uzun*, K. Nûbûn, J. 105, weş. Zana, Duhok, R. 9-10

- Bazî, Î.Î. (2000). *Sitrana Folklorî*, K. Hûnerî, J. 9, Weş. Hawar, Duhok.
- Bedel, S.M. (1993). *Hozan û kawdanên wê*, K. Serheldan, J. 2, Weş. Rewşenbîrî, Hewlêr, Duhok.
- Bekir, M. (1997). *Erûz î kurdî le nêwan Botan û Badînan*, K. Duhok, 1, Weş. Xebat. Duhok.
- Biyanî, K.C. (1992). *Têkilî di navbera çîrokê û xwendevanî de*, K. Nuxaz, Duhok.
- Cehfer, H. (1992). *Hêma jimarê û Mem û Zîn*, K. Nuxaz, Duhok.
- Dartaş, A. (1999). *Deq û Rexne: Terim di mal avahîya edebî ya elhoda*, K. Biyaf, J.1, Ji weşanên Bizaba Rewşenbîrî- Akrê, Weş. Zankoya Selahedîn, Hewlêr.
- Doskî, T.Î. (1994). *Ji deftrera hizir û bîran*, R. Peyman, J. 3, ji bal Dezgehê Xanî yê Rewşenbîrî û Ragehandinê di hê weşandin, Duhok.
- Ebdilla, E. (2002). *Kurte basêk le ser edeb*, K. Xazir, J. 1, Weş. Minare, Hewlêr.
- Findî, R. (1995). *Nalbend û Nûkirina Zimanî*, K. Vejîn, J. 1, Weş. Hawar, Duhok.
- Hacî, D. (1995). *Edeb û guhrîn*, R. Resen, J. 2, Weş. Wezareta rewşenbîrî, Hewlêr.
- Hesu, M. (1994). *Laliş di hozanên kurdî de*, K. Laliş, Ji weşanên merkezê rewşenbî ê Laliş, Weş. Rewşenbîrî, Hewlêr.
- Hizirvan (1992). *Mamê Yaqîb û ceveng vekirin*, K. Nuxaz, J.3, Duhok.
- Îbo, N.E. (1991). *Dildar û Siroda ey Reqî*, Kovara Tîroj, J. 2, Duhok.
- Mihemed, B. (1997). *Şanogerî a rastî li ber rexnê*, K. Gazî, J. 34, Weş. Xanî. Duhok.
- Rêkanî, H. (1998). *Newroz le helbestekanim da*, K. Maf, No. 21, Duhok.
- Silêvanî, H. (1998). *Ronhî li ser çarçove dij çarçove*, K. Dicle, J. 1ê, Weş. Wezareta rewşenbîrî, Hewlêr.
- Selîm, E. M. (1992). *Hozaneka ne belavkirî ya Nalbendî*, K. Raste Rê, Ji weşanên Yeketîya Zanayên Îslamê – Leqê Duhok û Mûsil, Duhok.
- Seydo, Î (2013). *Romanên Mehemed Uzun*, K. Nûbûn, J. 105, weş. Zana, Duhok.
- Xazî, Ç.S. (2003). *Hozana Siyasî*, R. Evro, Duhok.

EXTENDED ABSTRACT

Literary criticism is a branch of literature, and it attempts to deal with the interpretation and analysis of various texts, poems, stories, proses or works related to literature. Generally, criticism may be affected by a literary theory or philosophical discussion in terms of investigating or analysing multiple literary studies. Thus, theory and criticism has a mediating role in the analysis. Besides, there have been several stages and periods in literature; hence, literary criticism constitute an association with texts at each stage and period. Since literary criticism accompanies literary text in each phase of literature, it holds a crucial role in the development of literary texts, and thus it allows the emergence of various theories. The output of each theory is to correct and focus on the errors of former theories. It may be asserted that there has not been a change in the dominance of literary criticism until today. The purpose of the current study is to investigate various journals in the south of Iraq, and to determine the effects of literary criticism on the works of the journals. Multiple publications of 21 journals having broadcast various papers between 1991 and 2003 in the south of Iraq have been investigated as data collection tools. Since, the current study holds the setting of South Iraq, it may be claimed that Badinan regional journalism has a significant role in the development of literary criticism. It has also made affluent contributions to the development of literature in general, and literary criticism as a branch of literature. Especially after 1991, the role of Badinan journalism in the development of literary criticism cannot be underestimated. The beginning of a new era in the south of Iraq in 2003 was with the victory of Federalism, and it is asserted that this journals have been able to publish their papers more freely after 2003 thanks to the role of federalism in Iraq. As the case of federalism affected everything in Iraq, Kurdish journalism has started to develop in the Badinan region since then. The analysis of the journals revealed that there is not a significant freedom in terms of writing about Kurdish literature critically between 1991 and 2003; however, this case has been undergone more freedom after 2003 as many journalist are able to investigate and define their critical views on Kurdish literature more freely.